

VISOKO OBRAZOVANJE U CRNOJ GORI: ADAPTACIJA SA TRADICIONALNOG NA SISTEM UČENJA NA DALJINU

Sanja Samardžić, Dragana Savić

Univerzitet Adriatik, Fakultet za menadžment, Zemunska 143, Herceg Novi, Crna Gora,
sanja.perunicic@live.com, draganasavichn@gmail.com

SAŽETAK

Uslijed velikog razvoja digitalizacije u zadnjih par decenija, visokoobrazovne institucije okrenule su se uvođenju novih obrazovnih tehnologija u nastavni proces, kao vidu podrške tradicionalnom sistemu sprovođenja nastave. Međutim, pandemija COVID-19 virusa ubrzala je navedeni proces i primorala sve obrazovne institucije širom svijeta, pa tako i univerzitete, da nastavne aktivnosti realizuju isključivo u online formi.

Cilj ovog rada jeste da utvrdi uspješnost prilagodbe crnogorskih univerziteta sistemu učenja na daljinu, kao i da da preporuke za donosiocima odluka iz oblasti visokoobrazovanja, kada su u pitanju buduće aktivnosti realizacije online nastave. U radu su primjenjene kvalitativne i kvantitativne metode istraživanja kako bi se analizirala mišljenja i stavovi nastavnog osoblja o sprovođenju nastavnog procesa, kao i spremnosti obrazovnih institucija u Crnoj Gori za prelazak na sistem učenja na daljinu.

Rezultati istraživanja daju odgovor na pitanja tehničke podrške i obuke nastavnog osoblja za online učenje, prednosti i nedostataka online učenja, očuvanju akademskog integriteta, e-learning platforme i ostalih alata za online učenje na visokoobrazovnim institucijama u Crnoj Gori.

Ključne riječi: učenje na daljinu, online nastava, visokoobrazovanje, akademski integritet, COVID-19.

UVOD

Sredinom marta 2020. godine, obrazovne institucije u Crnoj Gori bile su prinuđene da, uslijed pandemije korona virusa, sve nastavne aktivnosti realizuju u online formi. Iako je većina visokoobrazovnih institucija koristila platforme za elektronsko učenje i druge digitalne alate u toku nastavnog procesa, novonastala situacija zatekla je pružaoce usluga obrazovanja i primorala iste za uvođenjem promjena u organizaciji i sprovođenju nastavnih aktivnosti.

Prelazak sa tradicionalnog sistema obrazovanja na sistem učenja na daljinu zahtijevao je i proces prilagođavanja od strane predavača i studenata, to jest obuke za korišćenje novih digitalnih alata u nastavi. U skladu sa istraživanjem sprovedenim od strane Evropske komisije, u cilju kreiranja Akcionog plana za digitalno obrazovanje za period od 2021. do 2027. godine, oko 62% ispitanika istaklo je da su poboljšali svoje digitalne vještine tokom perioda krize, a ovaj procenat je bio i veći za zaposlene u obrazovanju. Više od 50% ispitanika izjasnilo se da planira da preduzme mjere za dalje poboljšanje svojih digitalnih kompetencija u budućnosti (European Commission, 2021).

Četiri univerziteta i tri samostalna fakulteta u Crnoj Gori samostalno su odabrali strategije za prevazilaženje krize obustave klasične nastave, poboljšanjem postojećih platformi za elektronsko učenje, uvođenjem novih softverskih rješenja, obukom nastavnog kadra i studenata, omogućavanjem online polaganja kolokvijuma i sl. Cilj istraživanja jeste da utvrdi uspješnost prilagodbe navedenih institucija sistemu učenja na daljinu, kroz analizu podataka dobijenih od strane nastavnog kadra zaposlenog na državnim i privatnim visokoobrazovnim institucijama u Crnoj Gori. Pored navedenog, obradom prikupljenih podataka ispitanika biće izvedene preporuke za nadležne institucije, kada je u pitanju organizovanje i sprovođenje sistema učenja na daljinu, i njegovo kombinovanje sa tradicionalnim oblikom nastave.

E-LEARNING

E-learning je u uskoj vezi sa tehnologijom i njenim napretkom, pa je veoma značajno i neophodno pravilno pojmovno određivanje (Frederick, 2001). Američko udruženje za obuku i razvoj (American Society for Trainers and Development – ASTD) definisalo je e-learning, to jest elektronsko učenje, kao metodologiju kojom se „nastavni sadržaj ili aktivnosti u učenju isporučuju uz pomoć elektronskih tehnologija“. Ovom definicijom objedinjeni su svi diverzifikovani nazivi za elektronsko učenje, kao što su: on-line učenje, učenje na daljinu, obrazovanje na daljinu, on-line učenje na daljinu itd. (Glušac, 2012).

„Elektronsko učenje je ciljana upotreba umrežene informacione i komunikacione tehnologije u nastavi i učenju.“ Sam pojam obuhvata više od učenja putem interneta, virtuelnog učenja, distribuiranog i mrežnog učenja (Pauline-Chitra, 2018). Iz literature se može zaključiti da je elektronsko učenje sistem učenja sa podrškom informaciono - komunikacionih tehnologija koji omogućava pojedincu da uči bilo kad i bilo gdje. Elektronsko učenje jeste mreža preko koje se može steći obrazovanje, prenošenjem vještina i znanja u realnom, odnosno različitom vremenu.

Diverzifikuju se tri oblika elektronskog učenja i to učenje bazirano na Web-u, učenje bazirano na računaru i kombinovano ili hibridno učenje koje sintetizuje prethodno navedena dva oblika.

UČENJE NA DALJINU

Pojam „učenje“ je u literaturi podijeljen u dvije kategorije: lično obrazovanje i obrazovanje na daljinu. Ako učenje definišemo kao proces sticanja znanja na osnovu iskustva, zbog čega dolazi do promjene ponašanja pojedinca, onda bi se učenje na daljinu moglo definisati kao proces modifikovanog sticanja znanja, koje je ograničeno vremenom i/ili geografskom razdaljinom, uz prisustvo posredne savremene tehnologije. Učenje na daljinu je formalizovano nastavno učenje, gdje vrijeme i/ili geografska daljina ograničavaju učenje time što ne pružaju lični kontakt između predavača i učenika.

Učenje na daljinu je alat koji je omogućio unapređenje kvaliteta obrazovanja u savremenom društvu. U pojmu učenje na daljinu nisu definisani posrednici za izvođenje ovakvog modela, pa to može biti bilo koja informaciona i/ili komunikaciona savremena tehnologija poput mobilnih telefona, televizora, internet stranica, softvera i aplikacija itd.

Glavne karakteristike učenja na daljinu su: nastavnik i učenik su odvojeni vremenom i/ili mjestom ili sa oba faktora u većini dijela procesa učenja; učenik koristi materijale za učenje u vremenu, na mjestu i tempom kojim njemu odgovara; nastavnik pruža pomoć, uputstva i može da procijeni napredak učenika; za povezivanje nastavnika i učenika i njihovu interakciju koriste se savremene informacione i komunikacione tehnologije; mogućnost povezivanja nastavnika, učenika sa eksternim okruženjem (Anohina-Naumeca, 2005). Sinonim koji se često upotrebljava u praksi jeste obrazovanje na daljinu.

Prema definiciji Američkog udruženje za učenje na daljinu (United States Distance Learning Association – USDLA) učenje na daljinu predstavlja „dostizanje znanja i vještina kroz dostavljene informacije i uputstva, primjenom različitih tehnologija i ostalih formi učenja na daljinu“.

Američko udruženje za visoko obrazovanje (American Association for Higher Education) je 1987. godine objavilo „sedam principa dobre prakse“ koji glase:

- Podsticati kontakt student – fakultet;
- Podsticati saradnju između studenata;
- Podsticati aktivno učenje;
- Davati promptnu povratnu informaciju;
- Naglašavati vrijeme na zadatku;
- Iskazivati visoka očekivanja i
- Poštovati različite talente i načine učenja.

Autori tvrde da motivacija studenta, uključenost i intelektualno opredjeljenje, proističu iz prvog principa dobre prakse kontakta student - fakultet (Simonson, 2015). Ovi principi, koji su utemeljeni u tradicionalnoj nastavi, mogu se primjeniti u modelu učenja na daljinu.

Rezultati javnog ispitivanja iz 2020. godine koje je objavila Evropska komisija, pokazuju da gotovo 60% ispitanika nije koristilo učenje na daljinu prije pandemija korona virusa; 95% njih smatra da pandemija korona virusa omogućava nov način korišćenja tehnologije u svrhu obrazovanja i osposobljavanja; ispitanici su sugerisali da mrežni resursi i sadržaji za učenje na daljinu moraju biti relevantniji, interaktivniji i jednostavniji za korišćenje; preko 60% ispitanika su rekli da su unaprijedili svoje digitalne vještine tokom navedene pandemije, a više od 50% ispitanika želi da nastavi sa unapređenjem istih (European Commission, 2021).

MATERIJAL I METODE RADA

Istraživanje je sprovedeno putem programa Google Forms i paketa Google Docs Editors, dok su podaci obrađeni u programu Microsoft Excel. Upitnici su distribuirani putem elektronske pošte na oko 1500 imejl adresa nastavnog kadra sa visokoobrazovnih institucija u Crnoj Gori. Istraživanje je sprovedeno u periodu od 21. do 31. maja 2021. godine. Ostvareni odaziv je iznosio 6,67%. Svim ispitanicima je garantovana anonimnost i naglašena svrha istraživanja.

Kao metod prikupljanja podataka, u istraživanju se koristila prilagođena verzija dosadašnjih istraživanja u regionu iz navedene oblasti. Upitnik se sastojao od 24 pitanja podijeljen u tri dijela:

- Prvi dio: društveno-sociološke varijable.
- Drugi dio: tehničko-tehnološke varijable.
- Treći dio: percepcije ispitanika o poteškoćama u procesu izvođenja nastave na daljinu, prisustvima predavanja, on-line testiranju, motivaciji studenata, o mjerama unapređenja procesa nastave na daljinu, prednostima i manama izvođenja nastave na daljinu i predlozima i rješenjima za unapređenje izođenja nastave na daljinu.

REZULTATI I DISKUSIJA

Društveno-sociološke varijable

Istraživanje je bilo usmjereno na nastavni kadar sa sledećih visokoobrazovnih institucija u Crnoj Gori: Univerzitet Crne Gore, Univerzitet Donja Gorica, Univerzitet Mediteran, Univerzitet Adriatik i tri samostalna fakulteta.

Uzorak je sačinjavao 100 ispitanika u kategorijama profesora (55%) i saradnika u nastavi (45%), od čega je 43% ispitanika sa državnog univerziteta i 57% sa privatnog univerziteta, što ukazuje na približan broj ispitanika sa privatnog i državnog univerziteta.

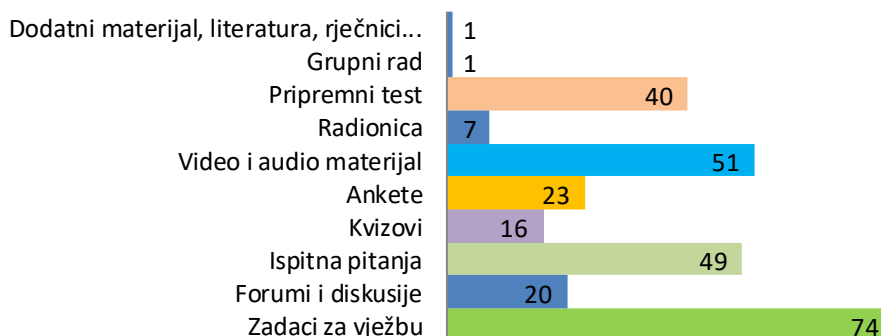
Oblasti iz kojih ispitanici sprovode nastavu studijskog programa su: društveno-humanističke nauke 49%, tehničko-tehnološke nauke 30%, prirodno-matematičke nauke 14%, umjetnost 4% i medicinske nauke 3%. Ispitanici se nastavnom djelatnošću u prosjeku bave 20 godina.

Tehničko-tehnološke varijable

Većina ispitanika (62%) se izjasnila da je učestvovala u nastavi na daljinu prije pandemije korona virusa, što se poklapa sa globalnim trendovima.

Gotovo sve visokoobrazovne institucije u Crnoj Gori imaju uspostavljen elektronski sistem za upravljanje učenjem, 93% ispitanika su pozitivno odgovorili, dok je 3% ispitanika odgovorilo da njihova institucija ne posjeduje platformu za e-učenje, a ostalih 4% da nisu upoznati da li njihova institucija koristi pomenutu platformu. Kada je riječ o postavljanju nastavnih materijala u okviru platforme, 56% ispitanika je odgovorilo da su profesori i saradnici podjednako angažovani u tom dijelu, 23% da se uglavnom postavljanjem materijala bave mlađi saradnici, 14% da profesori imaju veću ulogu u navedenom procesu i 7% da to rade tehnička/administrativna/studentska služba. Velika većina ispitanika je odgovorila da u okviru e-learn platforme koju koriste postoje uputstva za navigaciju za profesore i saradnike, dok je polovina ispitanika odgovorila da je njihova matična institucija organizovala dodatne oblike edukacije za korišćenje e-learn platforme. Uprkos navedenim brojkama koje ukazuju da je većina ispitanika prošla kroz neki vid edukacije vezano za obavljanje nastave na daljinu, 75% ispitanika smatra da bi bilo poželjno organizovati dodatne obuke nastavnog kadra iz navedene oblasti.

Da li praktikujete objavu nekog od sledećih oblika nastavnih materijala?

Grafikon 1. Materijali za objavu u nastavnom procesu na DLS platformi.
Graph 1. Materials for publication in the teaching process on the DLS platform.

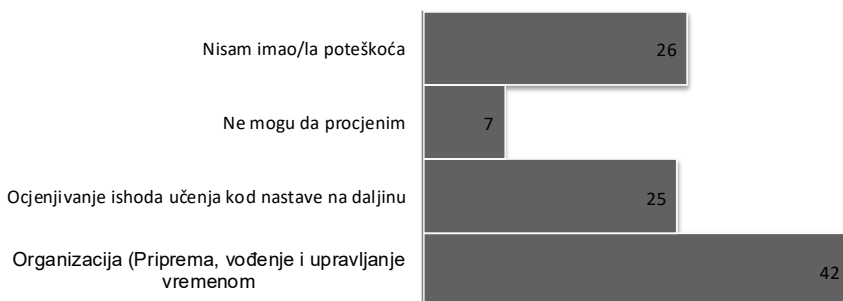
Na Grafikonu 1 je predstavljeno koje materijale profesori i saradnici najviše praktikuju prilikom izvođenja nastave na daljinu. Najčešće se postavljaju zadaci za vježbu, video i audio materijali, ispitna pitanja i pripremni testovi. Ispitanici su imali mogućnost više odgovora.

Na osnovu ovih podataka, možemo ukazati da je preporučljiva veća upotreba sadržaja poput radionica, foruma i diskusija, anketa i kvizova, kako bi se umanjili nedostaci ovog načina organizovanja nastave, poput smanjene interakcije, motivacije, učešća i saradnje između učesnika u procesu.

Percepcije ispitanika

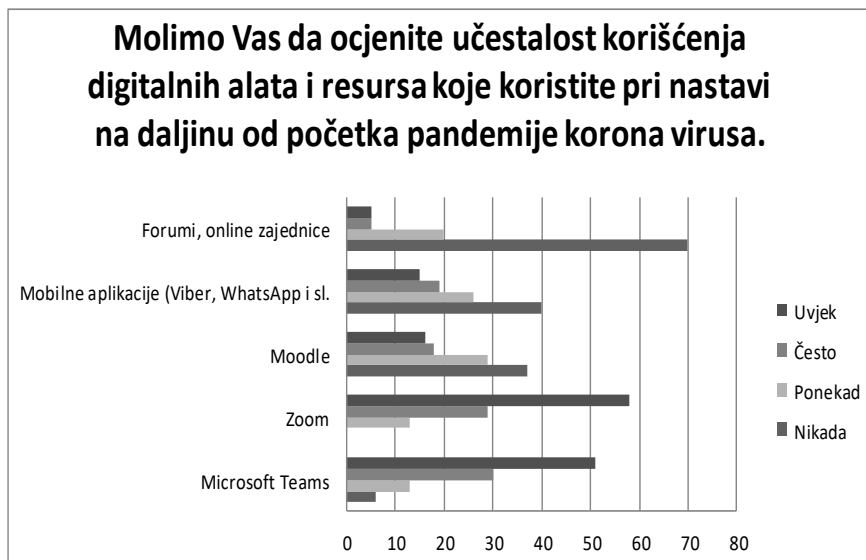
Najviše poteškoća u izvođenju nastave na daljinu, ispitanici su imali u dijelu organizacije nastave na daljinu (priprema nastave na daljinu, vođenje i upravljanje vremenom), 25% kod ocjenjivanja ishoda učenja, a 26% ispitanika se izjasnilo da nije imalo poteškoća. Dolazimo do zaključka da je neophodno da se definišu standardi, procedure i smjernice kroz strategije, pravilnike i zakonsku regulativu, da se poveća informisanost nastavnog kadra, kao i da se uvedu dodatne obuke u cilju minimiziranja navedenih poteškoća (Grafikon 2).

U kojem dijelu izvođenja nastave na daljinu ste imali najviše poteškoća?

Grafikon 2. Poteškoće nastavnog kadra u izvođenju nastave na daljinu.
Graph 2. Difficulties of teaching staff in conducting distance learning.

Najčešće korišćeni digitalni alati i resursi prilikom izvođenja nastave na daljinu od početka pandemije korona virusa su Zoom, Microsoft Teams i Moodle. Od ukupnog broja, 40% ispitanika je odgovorilo da ne koriste mobilne aplikacije u nastavi, poput Viber-a, WhatsUp-a i sl., dok 70% ispitanika ne koristi forume i online zajednice. Ovi podaci nam mogu poslužiti za dizajn i strukturu tehničkih uputstava za izvođenje nastave na daljinu na nivou ustanove/institucije (Grafikon 3).

Grafikon 3. Učestalost korišćenja digitalnih alata i resursa pri izvođenju nastave na daljinu od početka pandemije korona virusa.

Graph 3. Frequency of using digital tools and resources in distance learning since the beginning of the corona virus pandemic.

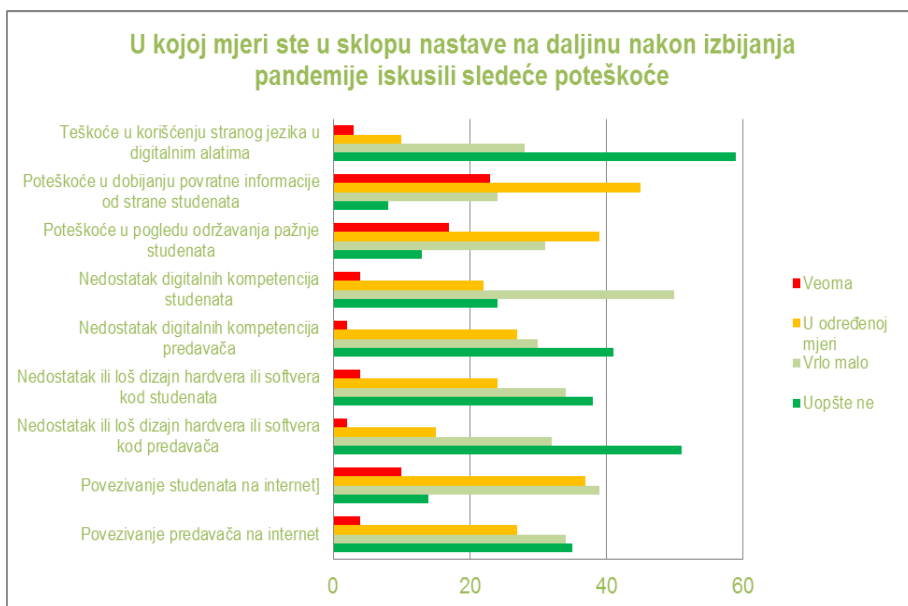
Na pitanje „Da li su prisustva online predavanjima veća nego putem klasičnog održavanja nastave?“, 46% ispitanika je odgovorilo da nisu, 38% da nema razlike i 16 % njih da jesu. Sa većim stepenom motivacije svih učesnika u procesu nastave na daljinu, bio bi unaprijeđen kvalitet izvođenja nastave, kao i veće prisustvo i interakcija učesnika na online predavanjima.

Polovina ispitanika se izjasnila da je do sada praktikovala online testiranje putem E-learn platforme. Većina (57%) misli da u zavisnosti od koncepcije pitanja, takav način testiranja može biti realan pokazatelj znanja, 34% ispitanika smatra da online testiranja nisu realan pokazatelj znanja u odnosu na pismena polaganja studenata na instituciji, dok njih 7% smatra da jesu.

Većina ispitanika je mišljenja da su studenti više motivisani prilikom izvođenja tradicionalne nastave u odnosu na nastavu na daljinu, njih 16% misli da nisu i isto toliko da nema razlike. Ovi podaci nam ukazuju na to da se tradicionalne nastavne metode moraju uskladiti sa savremenim, kroz informacione, tehničko-tehnološke i komunikacione sisteme.

Većina ispitanika (59%) nije imala poteškoća u pogledu korišćenja stranog jezika u digitalnim alatima, a manji dio je istakao da je imao vrlo malo poteškoća (28%). Vezano za digitalne kompetencije, kako studenata tako i predavača, ispitanici takođe smatraju da nisu imali poteškoća, kao i kod nedostataka ili lošem dizajnu hardvera i/ili softvera. Kada su u pitanju poteškoće u povezivanju na internet, 27% ispitanika je u određenoj mjeri imalo poteškoće, 34% vrlo malo i 35% uopšte nisu imali ovakve poteškoće. Anketirani nastavni kadar je mišljenja da je 37% studenata u određenoj mjeri imalo poteškoće, dok je 10% imalo poteškoća u povezivanju na internet u većoj mjeri. Ovakve tehničke poteškoće mogu da imaju studenti iz ruralnih regija ili oni koji imaju niži socioekonomski status. Najviše poteškoća ispitanici su imali kada je u pitanju dobijanja povratnih informacija od strane studenata, 23% veoma i 45% u određenoj mjeri. Pored

navedenog, 39% ispitanika je imalo u određenoj mjeri, a 17% njih veoma malo poteškoća, kada je u pitanju održavanje pažnje studenata (Grafikon 4).

Grafikon 4. Percepcije ispitanika u pogledu poteškoća izvođenja nastave na daljinu.

Graph 4. Perceptions of respondents regarding the difficulties of conducting distance learning.

Autori „Sedam principa dobre prakse“ navode da kontakt između učesnika može biti poboljšana na osnovu uspostavljanja specifičnih komunikacionih struktura koje će kroz određene mehanizme obezbediti protok informacija. Takve strukture treba da omoguće dijeljenje resursa, podstiču zajedničko učenje, povećaju pristup studenata fakultetu, pogotovo kada se radi o studentima koji su u radnom odnosu, zauzeti porodičnim obavezama, geografski udaljeni od fakulteta, nižeg socioekonomskog statusa ili sramežljivi u interakciji u tradicionalnom obliku izvođenja nastave. Definisano je pet područja za specifične potrebe studenata koji bi trebalo da obezbede u izvođenju procesa nastave na daljinu: prostor za zakazivanje/najave (podsjetnici, uputstva, internet resursi, najave predavanja i ostala obaveštenja i sl.), prostor za pitanja i odgovore (gdje studenti postavljaju pitanja nastavniku), prostor za raspravu o sadržaju (određena pitanja i zadaci za pokretanje grupe interakcije sa definisanim vremenskim periodom završetka i posebna rubrika za ocenjivanje nivoa komunikacije i interakcije studenata), društveni prostor (neformalna interakcija između studenata i nastavnika koja će podstaći osjećaj pripadnosti zajednici) i prostor za timski rad (studenti raspoređeni u timove gdje svaki tim dobije određeno područje rasprave odnosno temu (projekat) uz korišćenje softvera i alata koji omogućuju komunikaciju između učesnika i u realnom vremenu).

Većina ispitanika u procesu izvođenja nastave na daljinu, vidi priliku za usavršavanje kako digitalnih tako i jezičkih kompetencija, i smatra da ovakva organizacija nastave doprinosi smanjenju troškova. Od mjera za unapređenje nastave, koje su bile predložene upitnikom, poput omogućavanja umrežavanja predavača srodnih oblasti sa različitih visokoobrazovnih institucija u cilju razmjene dobrih praksi; omogućavanja obuka predavača po pitanju pedagoškog pristupa; definisanja jasnih standarda i smjernica za njihovo postizanje od strane matične institucije i od strane nadležnih državnih tijela, većina ispitanika se složila da bi sve doprinijele unapređenju kvaliteta izvođenja nastave na daljinu. Međutim, kada je u pitanju promjena Zakona po pitanju mogućnosti za polaganje ispita na daljinu, odgovori su bili različiti: 25% ispitanika je mišljenja da bi ovakva mjera unaprijedila kvalitet nastave na daljinu, 30% u određenoj mjeri, 23% veoma malo i 22% njih smatra da uopšte ne bi doprinelo poboljšanju kvaliteta.

Od ukupnog broja ispitanika, njih 62% daje prednost kombinovanom, 36% standardnom organizovanju nastave i 2% online učenju.

Ispitanici su naveli sledeće prednosti i nedostatke učenja na daljinu (Tabela):

Tabela 1. Prednosti i nedostaci izvođenja nastave na daljinu na osnovu percepcija ispitanika.
Tabela 1. Prednosti i nedostaci izvođenja nastave na daljinu na osnovu percepcija ispitanika.

NASTAVA NA DALJINU	
Prednosti	Nedostaci
Brzina i ekonomičnost utroška vremena.	Smanjena interakcija.
Učenje na daljinu omogućava stalno učenje i profesionalno usavršavanje.	Pretjerano korišćenje kompjutera ima negativan uticaj na zdravlje.
Fleksibilnost – Studenti uče nezavisno, vlastitim tempom, na mjestu i u vremenu koje sami odaberu, prolazeći kroz materijal za učenje onom brzinom i onoliko puta koliko žele. Uče na poslu ili kod kuće, zavisno od alata koji koriste.	Veći utrošak vremena za pripremu časa.
Smanjeni troškovi.	Smanjena socijalizacija i mogućnost druženja nakon nastave ili u pauzama između dva predavanja.
Udobnost ambijenta u kome učesnici prisustvuju nastavi na daljinu.	Izgašena kamera onemogućava čitanje govora tijela. Nedostatak pažnje je ogroman problem.
Za konsultacije i pojedine vježbe on-line se pokazao odličnim konceptom.	Uslovi za tehničku opremljenost nisu svima isti.
Dostupnost nastavnih materijala 24/7.	Smanjena koncentracija i motivacija studenata.
Razvoj digitalnih vještina.	Upitan integritet u smislu provjere znanja.
Fleksibilnost u pogledu izbora oblika prezentacije nastavnog gradiva.	Smanjen kvalitet u prenošenju znanja.
	Informatička pismenost na niskom nivou.

Predloge koje su ispitanici naveli za poboljšanje kvaliteta nastave na daljinu su sledeći: uvođenje dodatne obuke o korišćenju online platformi i alata za podršku u nastavi na daljinu; radionice predavača sa ciljem razmjene iskustava; mogućnost organizovanja online polaganja ispita – zakonska regulativa; definisati standarde i procedure; unaprijeđenje uslova u tehničko-tehnološkom smislu; veći stepen zaštite autorizacije e-predavanja i e-vježbi; veći fond časova; razvoj sistema kontrole digitalnog nastavnog procesa; razvoj sofisticiranih softverskih rješenja za ocjenjivanje uspjeha nastavnika i studenata; platiti Pro verzije Zoom-a i ostalih alata.

Obrada podataka

Izračunate su povezanosti u programu IBM SPSS između pojedinih varijabli društveno-socioloških, tehničko-tehnoloških varijabli i percepcija ispitanika. Važno je naglasiti da postojanje korelacije između varijacija dvije ili više pojava ukazuju samo na opšte slaganje varijacija i ne može se zaključiti da je jedna pojava uzrok, a druga posledica i obrnuto.

Značajna koleracija na nivou $Sig < 0.01$ između društveno-socioloških varijabli pronađena je između „Profesor/Saradnik“ i „Iskustvo“ (dužina bavljenja nastavnom djelatnošću) i iznosi $r = -0,546$, što predstavlja srednje jaku negativnu korelaciju pri 95% nivoa intervala povjerenja. Koeficijent determinacije u ovom slučaju bi bio 29,8% što znači ako se u jednoj varijabli rezultati povećaju u prosjeku za jednu jedinicu mjere, onda će se u drugoj varijabli u prosjeku smanjiti za 0,298 jedinica mjere i obrnuto. Između tehničko-tehnoloških varijabli pronađene su povezanosti koje su prikazane u Tabela .

Tabela 2. Korelacija između tehničko-tehnoloških varijabli.
 Table 2. Correlation between technical-technological variables.

	Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	95% Confidence Intervals (2-tailed) ^a	
			Lower	Upper
Korišćenje Webex - Korišćenje WebCT	.520	<.001	.361	.650
Korišćenje Webex - Korišćenje Claroline	.502	<.001	.339	.635
Korišćenje WebCT - Korišćenje Blackboard	.877	<.001	.822	.916
Korišćenje WebCT - Korišćenje Claroline	.957	<.001	.936	.971
Korišćenje Blackboard - Korišćenje Claroline	.918	<.001	.881	.944
Korišćenje Mobilne aplikacije (Viber, WhatsApp i sl.) - Korišćenje Forumi, online zajednice	.511	<.001	.350	.643
Korišćenje Forumi, online zajednice - Korišćenje Otvorenih obrazovnih resursa (OLR), otvoreni online kursevi (MOOCs)	.527	<.001	.369	.656
Korišćenje druge kolaborativnih platformi - Korišćenje Ostalo	.554	<.001	.401	.677

a. Estimation is based on Fisher's r-to-z transformation.

Značajne korelacije u percepcijama nastavnog kadra pri izvođenju nastave na daljinu su prikazane u **Error! Not a valid bookmark self-reference.**

Tabela 3. Korelacije u percepcijama nastavnog kadra u procesu izvođenja nastave na daljinu.

Table 3. Correlations in the perceptions of the teaching staff in the process of teaching at a distance.

	Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	95% Confidence Intervals (2-tailed) ^a	
			Lower	Upper
Poteškoće u povezivanju studenata na internet - Poteškoće u nedostatku ili lošem dizajnu hardvera ili softvera kod studenata	.446	<.001	.271	.589
Poteškoće u povezivanju studenata na internet - Poteškoće u nedostatku digitalnih kompetencija studenata	.379	<.001	.195	.534
Poteškoće u nedostatku ili lošem dizajnu hardvera ili softvera kod predavača - Poteškoće u nedostatku ili lošem dizajnu hardvera ili softvera kod studenata	.666	<.001	.538	.761
Poteškoće u nedostatku ili lošem dizajnu hardvera ili softvera kod predavača - Poteškoće u nedostatku digitalnih kompetencija predavača	.491	<.001	.324	.625
Poteškoće u nedostatku ili lošem dizajnu hardvera ili softvera kod predavača - Poteškoće u nedostatku digitalnih kompetencija studenata	.328	<.001	.139	.491
Poteškoće u nedostatku ili lošem dizajnu hardvera ili softvera kod predavača - Poteškoće u pogledu održavanja pažnje studenata	.337	<.001	.149	.499
Poteškoće u nedostatku ili lošem dizajnu hardvera ili softvera kod predavača - Teškoće u korišćenju stranog jezika u digitalnim alatima	.432	<.001	.255	.578
Poteškoće u nedostatku digitalnih kompetencija predavača - Poteškoće u nedostatku digitalnih kompetencija studenata	.637	<.001	.502	.739
Poteškoće u nedostatku digitalnih kompetencija predavača - Poteškoće u pogledu održavanja pažnje studenata	.365	<.001	.180	.523
Poteškoće u nedostatku digitalnih kompetencija predavača - Poteškoće u dobijanju povratne informacije od strane studenata	.345	<.001	.158	.506
Poteškoće u nedostatku digitalnih kompetencija predavača - Teškoće u korišćenju stranog jezika u digitalnim alatima	.544	<.001	.387	.668
Poteškoće u nedostatku digitalnih kompetencija studenata - Poteškoće u pogledu održavanja pažnje studenata	.425	<.001	.247	.572
Poteškoće u nedostatku digitalnih kompetencija studenata - Poteškoće u dobijanju povratne informacije od strane studenata	.330	<.001	.141	.493
Poteškoće u nedostatku digitalnih kompetencija studenata - Teškoće u korišćenju stranog jezika u digitalnim alatima	.385	<.001	.202	.539
Poteškoće u pogledu održavanja pažnje studenata - Poteškoće u dobijanju povratne informacije od strane studenata	.595	<.001	.449	.707

a. Estimation is based on Fisher's r-to-z transformation with bias adjustment.

Značajne korelacije u percepcijama nastavnog kadra u pogledu mjera za unapređenje kvaliteta izvođenja nastave na daljinu prikazane su u Tabela .

Tabela 4. Korelacije u percepcijama ispitanika u pogledu unapređenja kvaliteta izvođenja nastave na daljinu.
Table 4. Correlations in the perceptions of the respondents regarding the improvement of the quality of distance teaching.

	Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	95% Confidence Intervals (2-tailed) ^a	
			Lower	Upper
Prilika za usavršavanje digitalnih kompetencija /Prilika za usavršavanje jezičkih kompetencija	.602	<.001	.461	.714
Prilika za usavršavanje digitalnih kompetencija/ Smanjenje troškova organizacije nastave	.475	<.001	.307	.614
Prilika za usavršavanje jezičkih kompetencija/ Smanjenje troškova organizacije nastave	.572	<.001	.423	.691
Definisanje standarda i smjernica za njihovo postizanje od strane nadležnih državnih tijela/ Definisanje jasnih standarda i smjernica za njihovo postizanje od strane matične visokoobrazovne institucije	.491	<.001	.326	.627
Definisanje standarda i smjernica za njihovo postizanje od strane nadležnih državnih tijela/ Promjena Zakona po pitanju mogućnosti za polaganje ispita na daljinu	.427	<.001	.252	.576
Definisanje jasnih standarda i smjernica za njihovo postizanje od strane matične visokoobrazovne institucije/ Promjena Zakona po pitanju mogućnosti za polaganje ispita na daljinu	.490	<.001	.325	.626
Definisanje jasnih standarda i smjernica za njihovo postizanje od strane matične visokoobrazovne institucije / Omogućavanje obuka predavača po pitanju pedagoškog pristupa u nastavi na daljinu	.392	<.001	.212	.546
Definisanje jasnih standarda i smjernica za njihovo postizanje od strane matične visokoobrazovne institucije/ Omogućavanje umrežavanja predavača srodnih oblasti, sa različitih visokoobrazovnih institucija, u cilju razmjene dobrih praksi	.383	<.001	.202	.539
Promjena Zakona po pitanju mogućnosti za polaganje ispita na daljinu/ Omogućavanje obuka predavača po pitanju pedagoškog pristupa u nastavi na daljinu	.399	<.001	.220	.552
Promjena Zakona po pitanju mogućnosti za polaganje ispita na daljinu/ Omogućavanje umrežavanja predavača srodnih oblasti, sa različitih visokoobrazovnih institucija, u cilju razmjene dobrih praksi	.400	<.001	.221	.553
Omogućavanje obuka predavača po pitanju pedagoškog pristupa u nastavi na daljinu/ Omogućavanje umrežavanja predavača srodnih oblasti, sa različitih visokoobrazovnih institucija, u cilju razmjene dobrih praksi	.643	<.001	.511	.745

a. Estimation is based on Fisher's r-to-z transformation.

ZAKLJUČCI

Na osnovu sprovedenog istraživanja možemo zaključiti da su tokom perioda pandemije korona virusa, prelaskom sa tradicionalnog na sistem učenja na daljinu, visokoobrazovne institucije u Crnoj Gori preduzele značajne mjere u cilju prevazilaženja krize i nesmetanog odvijanja nastavnog procesa. Međutim, i pored navedenih nastojanja, nastavni kadar je nailazio na poteškoće prilikom odvijanja nastavnog procesa na daljinu, što je bilo uslovljeno naglim prelaskom na navedeni sistem i potrebom za prilagođavanjem pedagoškog pristupa.

Najviše poteškoća profesori i saradnici su imali kada je u pitanju upravljanje vremenom, priprema i vođenje nastave na daljinu, ali i dobijanje povratnih informacija od strane studenata i održavanja pažnje studenata tokom nastave. Kada su u pitanju digitalne kompetencije nastavnog kadra, većina je istakla da nije imala poteškoća i da su visokoobrazovne institucije sprovele edukacije o korišćenju informaciono-komunikacionih tehnologija u nastavnom procesu, međutim mišljenja su da su dodatne obuke neophodne kako bi bili praćeni novi trendovi u obrazovanju.

Na osnovu sprovedenog istraživanja možemo zaključiti da je kontinuirana edukacija nastavnog kadra značajna kako bi se osigurao kvalitet u visokom obrazovanju, kako od strane univerziteta, to jest fakulteta, tako i od strane nadležnih državnih institucija iz oblasti obrazovanja. Omogućavanje umrežavanja predavača srodnih oblasti, sa različitim visokoobrazovnih institucija, u cilju razmjene dobrih praksi, kao i omogućavanje obuka predavača po pitanju pedagoškog pristupa u nastavi na daljinu, samo su neke od preporučenih mjera za poboljšanje navedenog sistema učenja.

Definisanje procedura i smjernica iz oblasti učenja na daljinu, kroz strategije, pravilnike i zakonsku regulativu, su od ključnog značaja za postavljanje standarda i obezbjeđenja kvaliteta visokog obrazovanja u Crnoj Gori.

LITERATURA

- Ahohina, A. (2005). Analysis of the terminology used in the field of virtual learning. *Journal of Educational Technology & Society*, 8(3), 91-102.
- European Commission. (2021). Digital Education Action Plan 2021-2027. Retrieved May 14, 2021, from https://ec.europa.eu/info/index_en
- Frederick B. K. M. F. (2001). *Defining distance learning and distance education*. Retrieved May 25, 2021, from <https://www.researchgate.net/publication/228716418> Defining distance learning and distance education
- Glušac, D. (2012). *Elektronsko učenje*. Univerzitet u Novom Sadu, Tehnički fakultet Mihajlo Pupin, Zrenjanin.
- Chitra, A. P., & Raj, M. A. (2018). E-learning. *Journal of Applied and Advanced Research*, 3(S1), 11-13.
- Simonson, M. (2015). Distance Learning. *Magazine for Leaders*, 1(1). Retrieved May 25, 2021, from <https://www.usdla.org/wp-content/uploads/2015/09/Vol.-1-No.-1.pdf>

HIGHER EDUCATION IN MONTENEGRO: ADAPTATION FROM THE TRADITIONAL TO DISTANCE LEARNING SYSTEM

Sanja Samardžić, Dragana Savić

Adriatic University, Faculty of Management, Zemunska 143, 85 340 Herceg Novi,
Montenegro, sanja.perunicic@live.com, draganasavichn@gmail.com

ABSTRACT

Due to the great development of digitalization in the last couple of decades, higher education institutions have turned to the introduction of new educational technologies in the teaching process, as a form of support for the traditional system of teaching. However, the pandemic of the COVID-19 virus accelerated this process and forced all educational institutions around the world, including universities, to implement teaching activities exclusively in online form.

The aim of this paper is to determine the success of the adaptation of Montenegrin universities to the distance learning system, as well as to make recommendations for decision makers in the field of higher education regarding future implementation of e-learning. The paper applies qualitative and quantitative research methods in order to analyze the opinions and attitudes of teaching staff on the implementation of the teaching process, as well as the readiness of educational institutions in Montenegro for the transition to distance learning system.

The results of the research provide answers to the questions of technical support and training of teaching staff for online learning, advantages and disadvantages of online learning, preservation of academic integrity, e-learning platforms and other tools for online learning at higher education institutions in Montenegro.

Keywords: distance learning, online teaching, higher education, academic integrity, COVID-19.